

Канцэптуальная мапа беларускага...

DOI: 10.32612/uv.bmz.2020.4.pp.31-36

Надзея Старавойтава

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт

e-mail: izhota@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8424-0268>

Канцэптуальная мапа беларускага маўленчага этыкету

Рэзюмэ

У гэтым артыкуле разглядаюцца прагматыка і семантыка маўленчых актаў вітання, развітання, падзякі, прабачэння, зычэння, просьбы, ветлых зваротаў і віншавання, пададзеныя ў выглядзе ментальнай мапы (інтэлект-мапы ці карты розуму), што лічыцца відам канцэптуальнай мапы ці павучынай дыяграмы. Падобная ідэя візуалізацыі інфармацыі сустракалася яшчэ ў антычнасці, хоць выкарыстанне яе ў навучальным працэсе ўпершыню зафіксаванае ў 1970-я гады як “ідэя выбуху сонца”, а таксама “радыяльнае дрэва” Тоні Бьюзэна ці “інтэлектуальная мапа” (1974 г.). Тады ж было выказанае і меркаванне, што такое адлюстраванне матэрыялу падвышае эфектыўнасць навучання да 15 %.

Ключавыя словы: беларускі маўленчы этыкет, словы і звароты ветлівасці, ментальная мапа, канцэптуальная мапа, інтэлектуальная мапа, павучінне этыкету.

The Conceptual Map of Belarusian Speech Etiquette

Abstract

The pragmatics and semantics of speech acts of greeting, farewell, gratitude, forgiveness, wishes, requests, expressions of politeness and congratulations are presented in the form of a mental map (intellectual map or mind map) and described in the article. This map is considered to be a type of concept map or spider diagram. A similar idea of information visualization

was found in antiquity, although its usage in educational processes was first recorded in the 1970s as the «idea of the sun's explosion», as well as Tony Busen's «radial tree» or «intellectual map» (1974). It was at that time that the idea that such a reflection of the material increases the effectiveness of learning up to 15% was suggested.

Keywords: Belarusian Speech Etiquette, Words and Expressions of Politeness, Mental Map, Concept Map, Intellectual Map, Etiquette Web.

Мы — апошнія пакаленне
натуральных беларусаў.

Кожнае беларускае слова
мы бачылі ў расе.

А пазнейшыя пакаленні
бачылі тыя словы

загорнутымі ў цэлафане.

Рыгор Барадулін

Камунікацыйная прырода маўленчага акта прадугледжвае яго двухбаковы характар, дыялагічную структуру зносінаў. Працэс фармулявання думкі ў момант выказвання — *гаварэнне* — разглядаецца як форма маўлен-

Надзея Старавойтава

чых паводзінаў чалавека ў грамадстве. Акрамя вуснай формы зносінаў існуе і пісьмовая форма, што падпарадкоўваецца пэўным правілам эпісталярнага жанру. І ў вусных, і ў пісьмовых зносінах ёсць пэўныя адрозненні ў здзяйсненні пэўных маўленчых актаў – такіх як *вітанне, развітанне, падзяка, прабачэнне, зычэнне, просьба, ветляя звароты ці віншаванне*. У сваіх паводзінах чалавек можа пераймаць адпаведнае правіла, не ўсведамляючы гэтага. Безумоўна, камунікацыйны працэс непасрэдна звязаны з інфармацыйна-псіхалагічным уздзеяннем. Мы заўжды ўплываем на суразмоўцу дзеля дасягнення патрэбнай нам мэты праз *ветлівыя адносіны* да яго і выбар адпаведнай камунікацыйнай стратэгіі. Таму першае, з чым імкнецца пазнаёміцца кожны чалавек пры вывучэнні замежнай мовы, гэта *словы і звароты ветлівасці*. Яны ўпрыгожваюць зносіны паміж людзьмі, задаюць тон кожнай размовы. Гэты тон можа быць узвышаным альбо, калі чалавек не валодае моўным этыкетам, заніжана-грубаватым. Нізкая культура маўлення можа лёгка сапсаваць настрой, а высокая – запраграмаваць станоўчыя эмоцыі. У кожнай мове ветляя фразы адмысловыя, іх спецыфіка *непарыўна звязаная з гісторыяй і менталітэтам пэўнага народа* [Старавойтава 2006а].

Сучасны стан беларускага вербальнага этыкету, на жаль, не адлюстроўвае поўнай карціны. З цягам часу мова згубіла пэўную эмацыйнасць, дакладнасць, адметнае семантычнае нюансаванне, пра што з болей пісаў народны паэт Беларусі Рыгор Барадулін. Сёння мы карыстаемся спрошчанымі клішэаванымі фразамамі. І калі на пачатковым узроўні А1 навучэнцы знаёмяцца выключна з адпаведнымі беларускімі клішэ і іх вымаўленнем – *Вітаю! Добры дзень! Добры дзень! – Як маецяся? Як маешся?* [йак майэс’с’а] – *Да пабачэння! – Дзякуй! – Прабачце!* [прабац’ц’э] – *Шчасліва вярнуцца! – Смачна есці! – Калі ласка!* – то на прасунутым узроўні В2 варта заглябляцца ўжо і ў семантыку, і ў нюансы словаўжывання, уласцівыя беларускаму маўленчаму этыкету. Замест традыцыйнага артыкула ці прэзентацыі мы паспрабавалі адлюстраваць увесь складаны корпус беларускага маўленчага этыкету ў выглядзе *ментальнай мапы* дзеля лепшага запамінання праз візуалізацыю [Курвітс]. Сабраны ў мапе ілюстрацыйны матэрыял з’яўляецца сапраўднай скарбонкай для цікаўных асобаў і,

безумоўна, найбольш спатрэбіцца тым замежнікам, якія ўжо добра валодаюць беларускай мовай, а таксама пэўныя рэчы будуць цікавыя выкладчыкам беларускай мовы як замежнай і беларускай мовы як роднай. Мяркуем, што і цікаўныя беларускія студэнты адкрыюць у гэтых крыніцах шмат новага для сябе.

Знаёміцца з матэрыялам трэба пачынаць з сярэдзіны, з назвы вялікімі літарамі МАЎЛЕНЧЫ ЭТЫКЕТ БЕЛАРУСАЎ. Ушыркі разыходзяцца розныя маўленчыя акты і ўсемагчымыя нюансы, звязаныя з імі. Звяртаем увагу, што да кожнай галіны ў мапе падаюцца назвы ў бэзавым полі – гэта гіперспасылкі на адпаведныя аўдыя ці відэа, тэматычныя артыкулы, кнігі ці слоўнікі для дадатковага азнаямлення. Утрымліваючы Ctrl, мапу можна павялічваць ці памяншаць колцам мышкі, адпаведна і рухаць мапу ўправа ці ўлева трэба правай кнопкай мышкі (далонькай). Справа зверху маюцца іконкі, з дапамогай якіх можна спампаваць мапу сабе ў фармаце PDF ці фота і пасля друкаваць ды раздаць навучэнцам (натуральна, што інтэрактыўныя спасылкі ў друкаваных фарматах ужо недасяжныя). Калі вы зарэгістраваны на coggle.it, дык можаце зрабіць копію мапы для сябе і там уносіць неабходныя для вас праўкі. Ментальную мапу можна спампаваць тут:

<https://coggle.it/diagram/XneH9xaJuw96tFnx/t/%D0%BC%D0%B0%D1%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%8B-%D1%8D%D1%82%D1%8B%D0%BA%D0%B5%D1%82-%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B0%D1%9E>

Пасля знаёмства з асноўнымі маўленчымі актмамі, вы можаце правесці свае веды з дапамогай віктарыны ў quizizz.com (націснуўшы “іграць в вікторину”), што зашытая побач з цэнтральнай тэмай у жоўтым полі. Як правіла, пасля этапу азнаямлення з мапаю і практыкі з віктарынаю можна даць кантрольны тэст на любым зручным для вас рэсурсе (напр., kahoot.it альбо learningapps.org). Звычайна, студэнты з вялікім задавальненнем працуюць з віртуальным матэрыялам (і самі яго ствараюць), гульнявы фармат якога спрыяе больш эфектыўнаму запамінанню. Акрамя таго, можна наўпрост

Канцэптуальная мапа беларускага...

зладзіць размову, круглы стол з пачастункам і замацаваць атрыманыя веды на практыцы. Падамо прыкладныя пытанні і заданні да абмеркавання, а таксама некалькі практыкаванняў, што дапамогуць выкладчыку правесці цікавую дыскусію [Старавойтава 2006б]:

1. Што такое маўленчы этыкет і якім чынам ён звязаны з менталітэтам пэўнага народа? Прывядзіце прыклады.

2. Якія ветлыя звароты існуюць у беларускай мове? Замацуйце іх на практыцы, склаўшы міні-палілогі.

3. Як вітаюцца і развітваюцца беларусы? Павітайцеся і развітайцеся з людзьмі рознага ўзросту і сацыяльнага становішча. Ці адрозніваюцца вашыя звароты ў дачыненні да незнаёмага і сябра?

4. Як беларусы выказваюць падзяку і прабачэнне? Разыграйце некалькі жыццёвых сітуацый.

5. Што зычылі адно аднаму беларусы пры сустрэчы ці за сталом? Прывядзіце прыклады беларускай гасціннасці.

Практыкаванне 1. Пазнаёмцеся з аўтарскай нататкай пра этыкет “Мова належыць усім, як сонца”¹: <http://bseu.by/russian/news/202102192.htm> і паразважайце на тэму “Родная мова”. Напішыце невялічкі ліст (паведамленне) да свайго замежнага сябра, у якім скарытайце мадэлі моўнага этыкету.

Практыкаванне 2. Прачытайце замалёўку вядомага лінгвіста Фёдара Янкоўскага “У гасцях”. Да чаго паводле народнай мудрасці прыводзіць неадпаведны, непаважны зварот дзяцей да старэйшых? Ці падзяляеце вы пачуцці сталай жанчыны? Як у вашай мясцовасці прынята звяртацца да бацькоў, радні? Звярніце ўвагу на адметныя беларускія словы і сінтаксічныя канструкцыі ў тэксце.

Радасць сустрэчы мамы з дзецьмі і ўнукамі ў першы ж дзень пасмутнела, а дзеці, самі дзеці ўбачылі, што іх мама пасля першых ужо гадзін гасцявання стала іншаю. У вачах яе з’явілася незадаволенасць. Ды яна, незадаволенасць,

зусім іншая, не такая, як была тады, калі яны падлеткамі, юнакамі дзесьці памыляліся, шкодзілі, рабілі часам не гэтак, як трэба. А на другі дзень маці не ўтрывала.

— Як жа гэта? Дзе ж вы бачылі? Ні ў нашай, ні ў суседніх вёсках няма і не было гэтакага. Радачка мая! Дзеці на бацькоў — на бацьку, на матку — “ты”! А тады і на мяне, старую, на бабулю, ужо тыкаюць. Гэта ўнукаў прычкакала... Ды што ж вы робіце? Яму, раздуронцу, чатыры гадочки, а ён цацкі шпурляе і шпурляе на зямлю, а мама бегае падымае, абцірае. Глядзець няможна! Бачыць нельга! Ды на каго ж вы іх вывучылі? За каго ж яны будуць?

Практыкаванне 3. Складзіце палілог з прыведзеных сказаў. Прачытайце палілог па ролях некалькі разоў, рыхтуючыся да пераказу. Першым разам перакажыце блізка да тэксту. Другім разам паводле дадзенай мадэлі пабудуйце свой палілог, правільна выкарыстоўваючы беларускія мадэлі моўнага этыкету. Дазваляецца ўводзіць новыя персанажы і абставіны. Нязменным застаецца толькі час і месца дзеяння: пачатак ХХ ст., рынкавая плошча ў Берасці.

	І я ўзаемна, дзядзечка. Бывайце.	
	Ну, мае найшчырэйшыя віншаванні, дзеўчына. Бацька як?	
	Вучні Вашэця там выдурняюць!	
	Прыйшла замуж, дзядзечка.	
	І я рада, дзядзечка, што сустрэла Вашэць у Берасці.	
	Так, спадар Загорскі. Я.	
	Ай, выдатна! [3 асоба] Во! Хтосьці кліча. Перапрашаю! [Загорскі да 3 асобы]	
	[3 асоба] Вой, ісці трэба! Выбачай. Бацькам дабраслаў. Бывай здаровенька. Быў рады бачыць!	
	Глыбака паважанаму спадару суседу бацька перадавалі зычэнні.	
	Вой, глядзі ты! Як час бяжыць! Дык як цяпер завешся?	
	Каго бачу! Адэля Васілянка!	
	Гэй, Загорскі!	
	Якім лёсам тут?	
	Жыве. Школку беларускую адчынілі. Цяпер тато ёсць там настаўнікам.	

¹ Назва нататкі – цытата Змітра Саўкі

Надзея Старавойтава

	Чаго Вашэцю трэба?	
	Дзякуй. Як родны Наваградак?	
	Адэля Васілянка Раманцэвічыха.	
	Дабрародныя і пачэслівыя мае мілыя суседзі! Рады вітаць Вашэцю.	

Практыкаванне 4. Прачытайце замалёўку Сяргея Панізніка “Пакінуць слова на дабрыдзень”. Чаму вучыць нас народная мудрасць? Вылучыце ўстойлівыя выразы, адмысловыя мадэлі беларускай слоўнай ветлівасці. Звярніце ўвагу на глыбінню і сакавітасць некаторых размоўных фраз.

Народная мудрасць павучае: слова трэба трымаць на дабрыні, не рабі другому, што не любя самому... Мама, вечная ёй памяць, павучала мяне: “Пакідай слова на дабрыдзень! У сварку хочацца скочыць? Помні: лепш не даеўшы, ды спакойна пасядзеўшы. Астынь і не разводзь балясы, пагавары з чалавекам лёзна, так, каб і назаўтра не сорамна было з ім сустрэцца і павітацца: “Дабрыдзень, братка!”

Пасля мамы і другія настаўнікі вучылі: не круці мітулямі (будзь праўдзівы), ідзі на любкі (на згоду, на паразуменне). Было ясна: хто не гневаецца, таму золатам дарога пасцелена. Варта жыць і Бога не гнявіць. Тады і ў журбу прамень усмешкі прыйдзе...

Пакідайце слова на дабрыдзень!

Літаратура

Курвітс М., 5 сервисов для создания ментальных карт, [online] http://marinakurvits.com/5_servisov_mindmap/ [доступу: адсутнічае] [Kurvits M., 5 servisov dlâ sozdaniâ mental'nyh kart].

Старавойтава Н., 2006а, Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць, Мінск [Staravojtava N., 2006, Belaruskaâ mova: gîstoryâ i sučasnasc', Minsk].

Старавойтава Н., 2006б, Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету, „Роднае слова”, № 6, с. 39-42 [Staravojtava N., 2006, Gîstoryâ i sučasnasc' belaruskaga sloŭnaga ètyketu, „Rodnae slova”, № 6, s. 39-42].